

Åringsdatering av de eldste bygningene i Risbergsområdet 2025

Risbergets Kulturhistoriske forening

Bo Hansson

ISBN 978-82-694461-0-4

Risberget Kulturhistoriske forening inviterte til en "Kulturdag" lørdag den 7. september 2024. Da hadde jeg fått invitasjon til en offentlig samtale med Odd Løvhaugen om de eldste finske bosetningene i området. Etterpå begynte vi å prate om prosjektet med årringsdatering i nabogrenda Gravberget som jeg da drev. Vi ble enige om at det burde gå an å gjøre noe lignende i Risbergsområdet for å øke kunnskapen om den gamle bygningsmassen og få på plass enda en puslebit i det lokalhistoriske arbeidet.

Etter at Odd hadde løftet idéen i styret og fått den godkjent, startet vi planleggingsarbeidet. Vi brukte den norske bygningsdatabasen SEFRAK fra 1989-1994 for å identifisere bygninger som var antatt eldre en 1850 og vi brukte branntakster for å se om det fantes flere interessante objekter. Vi fant omkring førti bygninger som virket interessante og fikk utarbeidet et budsjett, som Anne Grethe Risberg la siste hånd på. Det ble sendt til Innlandet Fylkeskommune med søknad om økonomisk støtte til et dugnadsprosjekt i 2025, der vi ønsket at de skulle dekke alle omkostninger (reiser, forbruksmaterialer, utstyr, datalensere etc.). Prøvetakingene skulle utføres på dugnad i løpet av sommeren, analyse og rapportskriving til høsten.

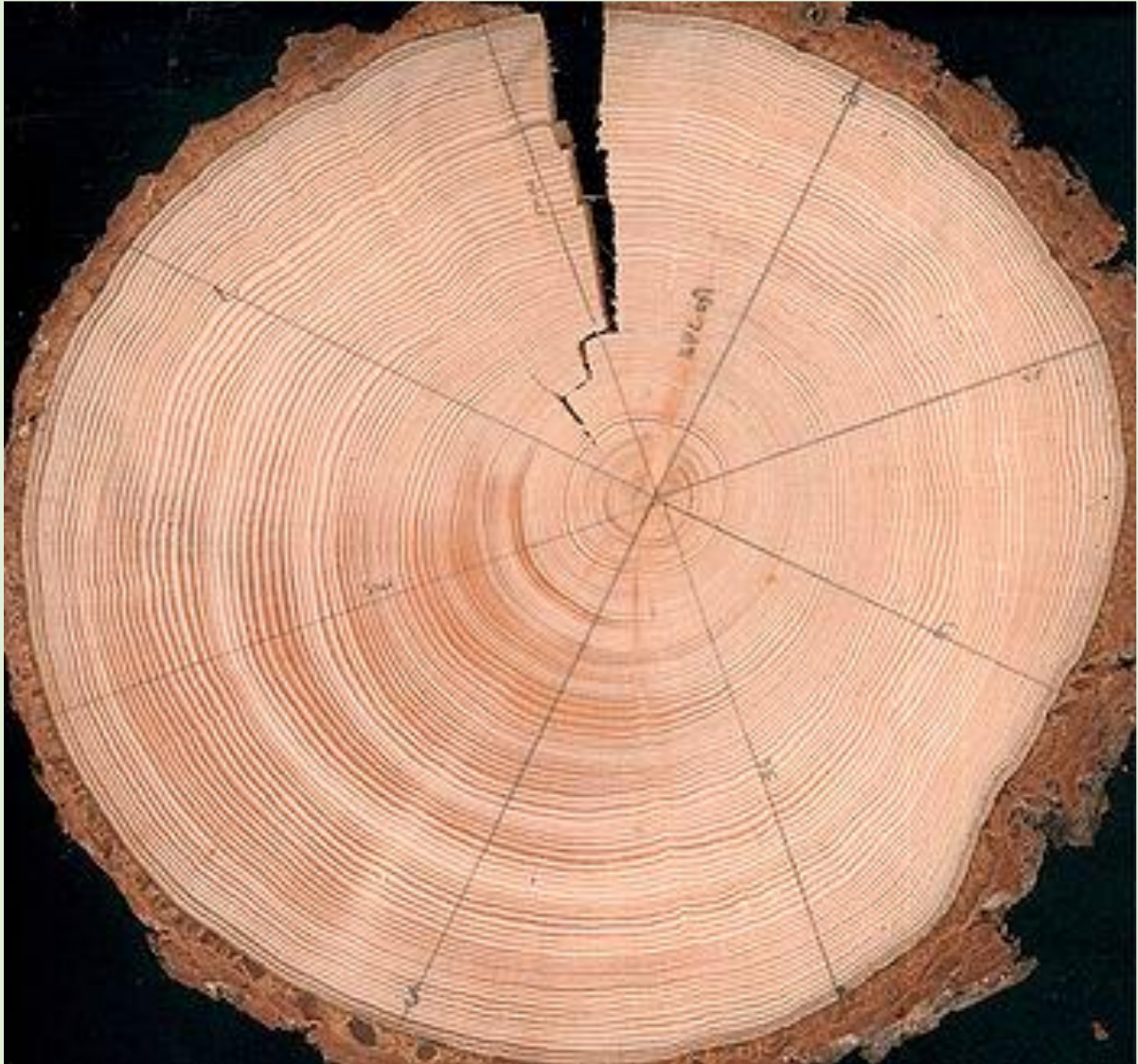
Innlandet Fylkeskommune innvilget søknaden for de kostnadene vi ønsket, 34.900 kr, som det redegjøres for i en økonomisk rapport til dem. Det praktiske arbeidet startet med et siste planleggingsmøte hos Odd Løvhaugen, der også Ragnhild Nordby deltok med sin store lokale kunnskap. Prøvetakingsarbeidet ble utført i en intensiv periode mellom 7. og 14.mai. Det ble gjort komplettering 4.september og 12.oktober for å ta noen flere prøver der vi hadde for svake resultater, og for å få med noen flere bygninger på bruk knyttet til Risberget på Elverums-siden av kommunegrensa.

Arbeidet er gjennomført strikt utfra Riksantikvarens veileder for «Dendrodatering av stående byggverk» som ble presentert i 2023. Det innebærer blant annet at alle prøver lagres både fysisk og digitalt og at man rapporterer inn bygninger fra før reformasjonen 1537 til Riksantikvaren. Det siste er ikke aktuelt noen steder på Finnskogen, da finnene kom 100 år senere. Resultatene vil bli publisert via Nasjonalbibliotekets database og ISBN 1978-82-694461-0-4, noe som garanterer at de kan søkes av alle interesserte. Innlandet fylkeskommune og Risberget Kulturhistoriske forening, Anno Museum og Norsk Skogfinsk Museum kommer til å ha alle delrapportene fra arbeidet. Sluttrapporten omfatter tre deler: Hovedrapport, Protokoll fra gårdsrapportene og Prøveregister, der det redegjøres for alle enkelte prøver. Alt kan også bestilles fra undertegnede på e-post boivarhansson@gmail.com. Grunneierne får sin gårdsrapport på papir og digitalt. Alle interesserte får en muntlig rapport på Risberget Kulturhistoriske forenings kulturdag lørdag 12.september 2026.

Realiteten har forandret hvilke objekt som inngår i prosjektet, mest geografisk. De opprinnelige 41 har blitt 45, enda har 12 utgått. En eier med to objekter ønsket ikke å delta, to bygninger var helt panelt både utvendig og innvendig, en var flyttet fra Risberget, en gikk ikke å komme inn i og de andre var revne eller så råteskadet at det ikke kunne tas prøver. Totalt er 181 prøver tatt på de 45 objektene på 27 forskjellige eiendommer.

Bo Hansson, Tørberget

Dendrokronologi

Årringenes tykkelse varierer på ulike plasser grunnet høyde, soltimer, nedbør, treslag og annet.

Arbeidsmetoden går ut på å måle avstanden mellom de mørke årringene og jamføre resultatet med grunnprøver i en database som inneholder et stort antall gamle prøver fra ulike steder. Furu og gran analyseres hver for seg.

Arbeidsmetode

Alle prøvene er tatt med et 300 mm lang, 5,15 mm Ø tilvekstbor med to skjær, fra Haglöf Sweden. Skrutrekker er brukt for å feste boret i stokkene, men for øvrig er arbeidet utført med håndkraft. Ved prøvetakingen prøver man å bore rett inn mot kjernen i stokkens midt, hvilket både forenkler analysen og øker sikkerheten. Med rundtømmer går dette bra, men med bilet tømmer og skeive vinkler kan det være vanskeligere.

I dette prosjektet har vi tatt tre-fire prøver av de objektene som var angitt å være eldre enn 1850. Prøvene tas fra ulike høyder på veggen, og dessuten noen med golv-/takbjelke og kanskje en mellomvegg der den er synlig. Dersom analysene har vist et enhetlig resultat har vi nøyd oss med dette. Ser man ved analysen at alderen på tømmeret varierer, tas ytterligere noen prøver for å kartlegge eventuelle om- og tilbygg. På uthusbygg, der tømmeret ofte er synlig, er det enklere å skaffe et overblikk enn i bolighus som ofte er helt eller delvis panelt. Her kan kjeller og loft være de eneste stedene hvor tømmeret er synlig, hvis de i det hele tatt finnes.

Prøvene legges i rør og merkes for å få en egen identitet utfra et godkjent system (se prøve-register) og for sikker transport. Etter prøvetakingsdagen limes de på treplater og slipes ned til midten, slik at brede og tydelige flater med årringer skal komme fram. Slipingen skjer med sandpapir ned til kornstørrelse 400, i enkelte tilfeller 800.

Deretter blir prøvene scannet med en oppløsning på 4800 dpi og lagt inn i dataprogrammet CooRecorder for måling. Her legges grunnen for framgang i arbeidet. Avstanden mellom treets årringer skiller hver stokk og gir den en egen identitet. Det er avstanden mellom de mørke ringene som måles, da de varierer beroende på voksested, været de ulike årene, nedbør etc. Med 60-80 årringer skapes som regel et så unikt mønster at prøven kan "plasseres inn" i prøver tatt tidligere, såkalte referanser eller grunnprøver, slik at avvirkningsåret kan fastslås. Grunnprøvene kan hentes fra en internasjonal database, eller man kan lage dem selv gjennom tidligere tatte prøver som legges inn et program/databasen CDendro for analyser.

Det vanlige, og beste, var om vinterhogget tømmer ble anvendt mens det var ferskt, samme sommer eller året etter.

Avstanden mellom årringene varierer beroende på vekstforhold de ulike årene.

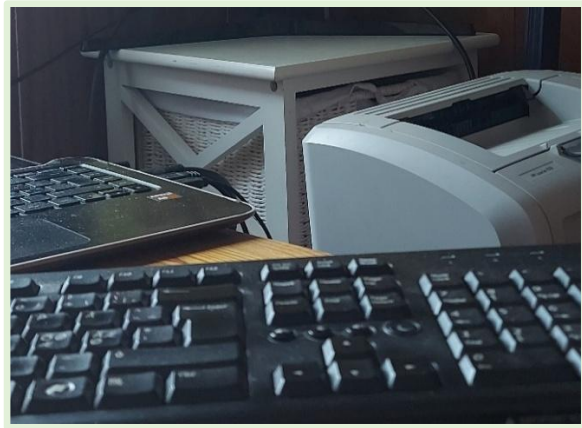

Det praktiske arbeidet

Den 7.-14. mai. ble hoveddelen av prøvetakingene gjennomført. Odd Løvhaugen deltok alle dagene unntatt en. Det er han som har gjort det viktige og arbeidskrevende forarbeidet med å identifisere alle grunneiere og kontakte dem før våre besøk. Prøvetakingen fulgte stort sett oppsatt plan, bortsett fra der vi ikke kom inn. På et par objekter var tømmeret nær ildsteder for tørt, slik at prøvene smuldret opp. Den 4.september og den 12.oktober ble det tatt kompletterende prøver der de opprinnelige ikke ga tydelig resultat.

Sommerdager med dårlig vær og høsten er brukt til analysering av prøvene, utarbeidelse av prøveregister og rapportskriving. Totalt er det tatt 181 prøver. 115 av dem har det vært mulig å analysere og 96 av dem (83%) har hatt så høye verdier at "de kan stå på egne ben". De mislykkede prøvene har i hovedsak kommet fra furutømmer eller tømmer som var for tørt eller råteskadet slik at det smuldret i stykker. For svake verdier beror på at det ikke finnes lokale grunnprøver/referanser for området.

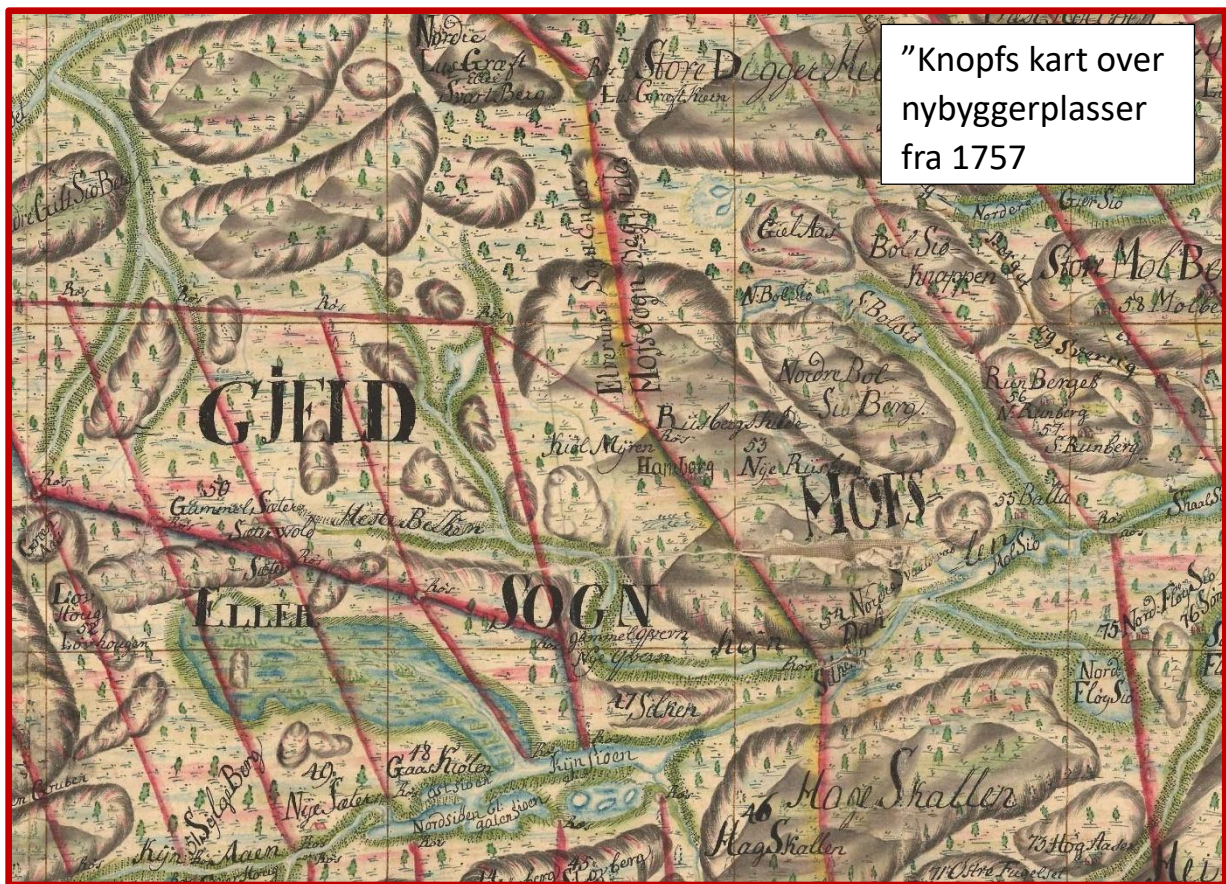
Det er tatt prøver på 27 ulike steder, av totalt 45 ulike objekter. Tolv av objektene som i SEFRAC ble angitt til å være eldre enn 1850 og inngikk i den opprinnelige planen mangler. Kynnbråtens eier var ikke interessert i å delta i prosjektet, Nordby er panelt inn- og utvendig, bakstua på S. Rundberget og et uthus på S. Lundebyvollen gikk det ikke å komme inn i, låven på Skoglund var feilaktig registrert i SEFRAC (nyere bindingsverk), to bygninger er revne på Stallarholen og Søndre Bølla, det samme med en på Nordre Silkoset og Leikmyrkoia.

Hjemmeutstyr: båndslip og PC inkl. stor skjerm

Prøvene blir limt på plater og slipt før det lages en stor forstørrelse med dataskanner, der ringene kan ses og måles. (Prøvene fra Risbergsområdet).

Med statistikk kan vi få et overblikk over resultatene:

TRESLAG I DE GAMLE BYGNINGENE

Alder	Furu	Gran	Totalt:	Andel:
1750+	4	1	5	11% 1750-1799
1800+	7	3	10	22% 1800-1849
1850+	8	18	26	58% 1850-1899
1900+	2	2	4	9% 1900+
	21	24	45	
	47%	53%		
	Furu	Gran		

Grantømmer er litt mer vanlig enn furu, men furu er som på andre plasser vanligst i de eldste bygningene.

TRESLAG I HUSTYPENE

Hustyper	Furu	Gran	Sum:
Bolighus	5	7	12
Bu/Stabbur	4	2	6
Låve	3	3	6
Sommerfjøs	2	2	4
Uthus/Ved		4	4
Løe	2		2
Seterstue	3		3
Bakststue	1	2	3
Fjøs	1	2	3
Smie/Badstue		2	2
Sum:	21	24	45

Det er litt overraskende at så mange bolighus og stabbur er bygd av gran, men det er nok derfor de ikke er så gamle som furubyggene. Derimot er innslaget av furu større i Risbergets øvrige bygningstyper.

<u>Bygningstypenes alder</u>	1750	1775	1800	1825	1850	1875	1900	Sum:
Bolighus			3	2	4	3		12
Bu/Stabbur			1		1	3	1	6
Løe/Uthus/Vedbod		1	1			2	2	6
Smie/Bakststue/Badstue			1	1	3			5
Låve/Fjøs	1	2			3	2	1	9
Sommerfjøs					3	1		4
Seterstue	1			1	1			3
Sum:	2	3	6	4	15	11	4	45

Bygninger eldre enn 1850			(33%)		SEFRAK
1756	Rundberget, S.	Låve	Furu	1800 flyttet	1850+
1769	Risbergsseteren*	Seterstue	Furu	1761 flyttet	1775+
1794	Svartvadet	Låve	Furu		1850-
1795	Rostille	Løe	Furu	1794 flyttet	1850-
1798	Gåskjølen*	Låve	Gran	1827	1850-
1803	Gamle Oppistua	Bolighus	Furu	1799	1810
1806	Bjørfløtkoia	Løe/Stall	Furu	1797	1700+
1810	Siljubergsåsen, S	Bolighus	Gran	1885 rep	-
1818	Silkeoset, N.	Stabbur	Furu	1910 takbytte	1850+
1821	Jørnsgarden	Skåle/Bakst	Furu	1901 takbytte	1850-
1825	Strætevolden	Seterstue	Furu	1819 flyttet	1850+
1827	Risbergsseteren	Solbakkstua	Furu	1927 rep	-
1837	Nye Oppistua	Bolighus	Gran	1904 rep	1850-
1839	Rundbergstajet	Bolighus	Furu		1850+
1849	Nedstua	Bakststue	Gran	1845	1800+
*= Elverum, øvrige Våler					

De eldste bygningene

Låven i Søndre Rundberget er ingen enhetlig bygning. Vi vet ikke hvor den opprinnelig har stått eller hvordan den har sett ut. I den gamle delen er hovedparten av stokkene fra 1756 med litt yngre innslag. Som mange av bygningene som er analysert i prosjektet er den sammensatt av gjenbrukt tømmer og oppbygd senere (1880-90-tall).

Hoveddelen av tømmeret på Risbergsseteren er hogd 1761-1769. Tidligere eier Vidar Risberg anga ved bygningsregistreringen i 1994 at stua først ble bygd på Gammelvolden i 1689 eller 1770 og at den senere ble flyttet til sin nåværende plass. 1770 ser ut å stemme som bygningsår.

Østre del av låven i Svartvadet er fra 1794, andre etasje kan være påbygd senere.

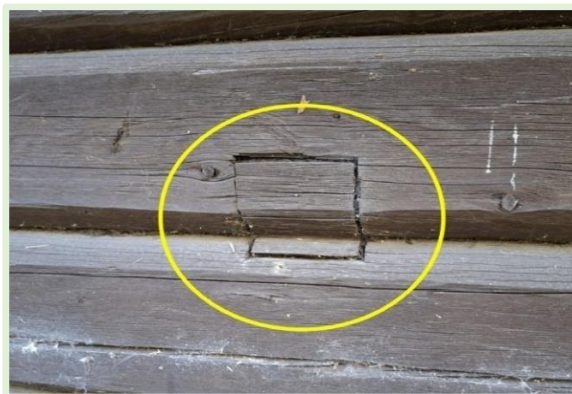
Løa fra 1795 ved Rostille har flyttemerker og antas å ha kommet fra en seter (SEFRAK).

Låven på Gåskjølen fra 1798 ser ut å være enhetlig bygd på denne plassen.

Risbergsområdets eneste kjente badstue

Det finns stedsnavn som Rybråten og Tresketjennet som minner om finnenes svedjebruk og næringsfang i området, men det har hittil ikke vært kjent noe tørkehus eller liknende. Gjennom å kartlegge hva risbergsingene betalte i tiendemanntall fra de eldste notatene, kan vi se omfanget av svedjebruket. I 20 år fra 1675 til 1694 dominerer rug i tiendemanntallene, men bygg dyrkes også de første årene. Fra 1695 er det bygg som dominerer og rugen forsvinner nesten frem til 1718. Fra 1695 er Risberget den grenda på hele Finnskogen som leverer mest bygg i tiende. Dette gjør at de spesielle riene for tørking av to meter høy utresket rug fra svedjebruket sannsynligvis forsvinner. De erstattes da av samme type tørkehus som bøndene bruker, ofte kalt tørkebadstuer. Disse er mye lavere da byggen ble tresket før den ble ovnstørket. I stedet for finnenes ovn i ene hjørnet og et løst tørkegulv over hodehøyde har tørkebadstuene en midtovn og hyller med karm til å tørke på langs veggene og iblant bakerst. Det er en tørkebadstue av den senere typen som er identifisert i Nedre Siljuberget. Den bygningen har etter at den gikk ut av bruk blitt ombygd med peis til bakststue og senest blitt brukt som snekkeri. Bygningen er av grantømmer og i meget god stand, med blikktak overvokst av dekorativ mose.

Ut- og innvendige spor etter tørkehyllene som var inntømret i vegg. På sideveggen er det igjentattede hull etter strammerne med kil på utsiden som skulle holde hyllplankene på plass.

Badstuetyper er beskrevet av Steinar Sørensen i Alfarheim, Årbok for Elverum nr. 21. 2008. I hans beskrivelse fantes den nærmeste på gården Jordet i Kynnberget, der det også har bodd finner. I dag finnes en helt inntakt på Skavvhaugen i Julussdalen. Undertegnet har dokumentert 14 st runt Osensjøen, en i Flisberget og tre på Håbergsgårdene, Elverum Finnskog.

Bygninger fra 1850 og senere:

ÅR	PLASS	BYGNING	TRES	ALT. ÅR	ANNET	SEFRAK
1854	Siljuberget, Nedre*	Tørkebadstu	Gran		bakerstue	1850-
1854	Oppistua, Nye	Stabbur	Furu	1852		1700+
1855	Åsgård	Bolighus	Gran			1850+
1857	Lundebyvollen, Søndre	Bolighus	Furu	1917		1850-
1858	Siljubersåsen, Søndre	Smie	Gran	1842		1850-
1858	Løvhaugen*	Bolighus	Gran	1850		1850-
1860	Holsetra, Nordre	Låve	Gran	1858		1850-
1860	Bølsjøseteren	Seterstue	Furu	1848		1850-
1861	Silkoset, Nordre	Sommerfjøs	Furu	1837		1850-
1862	Jørns garden	Sommerfjøs	Furu	1862		1850-
1863	Suren, Østre*	Fjøs	Gran	1927		1850-
1867	Suren, Østre*	Låve	Gran	1855		1850-
1870	Oppistua, Gamle BR	Smie	Gran			1850-
1874	Oppistua, Gamle AR	Bolighus	Gran			1850-
1875	Nedstua	Stabbur	Gran	1843		1850-
1875	Holsetra, Nordre	Vedskåle	Gran	1863		1850-
1877	Bølla, Søndre	Bolighus	Gran	1875		1850-
1879	Siljuberget, Nedre*	Sommerfjøs	Gran	1833		1850-
1879	Silkoset, Søndre	Bolighus	Gran	1877		1850-
1882	Berget, Nordre	Uthus	Gran			1850-
1886	Bølla, Søndre	Låve/Fjøs	Furu	1878		1850-
1890	Rundberget, Søndre	Stabbur	Gran			1850+
1895	Åsgård	Sommerfjøs	Gran	1880		1850-
1898	Berget, Nordre	Fjøs	Gran			1850-
1898	Holsetra, Nordre	Stabbur	Furu			1850-
1899	Holsetra, Nordre	Bolighus	Furu	1887		1850-
1909	Berget, Nordre	Garasje	Gran		løe	1850-
1910	Bølla, Søndre	Bu	Furu	1901		1850-
1933	Lundebyvollen, Søndre	Fjøs/Bu	Furu			-
1941	Gjerdåskoia	Uthus	Gran			1850-

Konklusjoner:

Risbergets Kulturhistoriske forening har ikke bare fullført, men også utvidet sitt prosjekt med årringsdatering av bygninger i Risbergsområdet. De gårdene som ligger på Elverumssiden og som har en historisk tilknytting til Risberget har tilkommet. 41 bygninger har blitt 45 tross at 12 av dem ikke var tilgjengelige.

Riksantikvarens veileder for «Dendrodatering av stående bygg» har blitt fulgt til punkt og prikke. Alle prøver og analyser er også bevart både fysisk og digitalt.

Alle bygninger som i det norske bygningsregistrets database SEFRAK er notert som eldre enn 1850 og mange andre, har blitt analysert og dokumentert enkeltvis.

De eldste bygningene er identifisert og gir grunnlag for å mene noe om kulturminneverdien på bygningene i området. Fem bygninger har tømmer fra 1700-tallet og ti fra første halvdel av 1800-tallet.

Den fotoskatten som SEFRAK-registeret inneholder er nå komplettert med nye bilder av Odd Løvhaugen, 31 år senere.

Alle unntatt en av eierne har vist stor interesse for prosjektet. Dette bør øke sannsynligheten for bedre bygningsvern inn i fremtiden.

Foreningen har økt sin kunnskap om hvordan man søker informasjon om og daterer gamle bygninger.

Håndverkere, lokalhistorikere, bygningsantikvarier og andre med praktiske og teoretiske kunnskaper om bygningskultur, historie etc. kan ved behov utvide den informasjonen man kan få ut av dendroprøvene.

Dokumentasjonen kan danne grunnlag for videre studier knyttet til håndverk og bygningstradisjoner.

Prosjektet har oppdaget at merking av bygningene i SEFRAK-registeret i flere tilfeller har blitt mistolket. Den røde triangelen på kartet brukes for å markere bygninger med ukjent alder. Dette har ført til at kommunen har feiltolket så folk har blitt hindret i å rive yngre dårlige bygninger.

Kostnadsrammene for prosjektet har holdt, takket være et omfattende dugnadsarbeid, ca 400 timer er nedlagt.